Uppsalakyrkans uppbyggnadsskede

Om kyrka och kungamakt under äldre medeltid

GÖRAN DAHLBÄCK

Ärkebiskop Stefan. Detta och de följande sigillen är ur Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden.

Den 5 augusti 1164 vigdes i Sens utanför Paris på begäran av kung Karl Sverkersson, de svenska biskoparna och jarlen Ulf alvastramunken Stefan till ärkebiskop i den svenska kyrkoprovins som därmed upprättades. »Staden Uppsala» utsågs till hans biskopssäte och under honom ställdes biskoparna i Skara, Linköping, Strängnäs och Västerås. Samtidigt ställdes han själv under ärkebiskopen i Lund, som förordnades till den svenska kyrkoprovinsens primas, med rätt att bl.a. inviga Stefans efterträdare på samma sätt som ärkebiskop Eskil av Lund nu i påvens, Alexander III:s, närvaro invigde Stefan. Därmed hade den åtminstone redan i början av 1150-talet aktualiserade frågan om skapandet av en självständig svensk kyrkoprovins fått sin lösning och Uppsala hade definitivt erövrat ställningen som rikets främsta biskopssäte. (DS 49, 50)

Omnämnandet av Uppsala som stad (*urbem*) i påvens instiftelsebrev är en – medveten eller omedveten – skönmålning av förhållandena på den plats där enligt den år 1344 i *Registrum ecclesie Upsalensis* inskrivna s.k. yngre ärkebiskopskrönikan fem biskopar – *Severinus, Nicolaus, Sueno, Henricus martir* och *Kopmannus* – residerat före Stefan (DS 3834, samma uppgift finns även i den ungefär ett halvt sekel äldre versionen av biskopskrönikan, SRS 3:2 s. 97 f.). Omnämnandet är dessutom faktiskt första gången som Uppsala (d.v.s. våra dagars Gamla Uppsala)

Utan Registrum ecclesie Upsalensis från år 1344, som nu förvaras på Riksarkivet, skulle vår kunskap om Uppsala-kyrkans äldre historia vara betydligt sämre än den är. På drygt 180 pergamentsblad återger registret bl a de brev som då fanns i domkyrkans arkiv och förteckningar över ärkebiskopsbordets, kanonikatens, prebendornas och domkyrkofondens jordinnehav. Uppslagets högersida visar början av den version av ärkebiskopskrönikan som också skrivits in i registret. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

nämns i en källa som är *samtida* med den eller de händelser den skildrar. Den gängse – och sannolikt riktiga – uppfattningen att biskopen i det område som med tiden skulle bli Uppsala stift vid 1100-talets början hade sitt säte i Sigtuna och att biskopssätet omkring 1130 flyttade till Uppsala bygger på ett källmaterial som inte tillåter några absoluta tolkningar.

Sigtuna nämns tillsammans med Skara, Linköping, Eskilstuna, Strängnäs och Västerås (*Scara. Liunga. Kaupinga. Tuna. Strigin. Sigituna. Arosa*) i den s. k. Florenslängden från omkring 1120. Den vanliga och inte orimliga uppfattningen är att de nämnda orterna – *nomina ciuitatum in Suethia*, »namn på städer i Sverige» – avser biskopsstäder liksom de samtidigt nämnda orterna i Danmark och Norge, men man bör hålla i minnet att längden, som bl.a. Kjell Kumlien påpekat, är en sammanställning av olika

typer av geografiska uppräkningar, uppräkningar som dessutom till sitt ursprung tycks vara av högst skiftande ålder.

Frågan om Sigtuna–Uppsala kompliceras samtidigt av att tolkningen av det sista av Florenslängdens namn, *Arosa*, inte är självklart given. Under 1100-talets slut och 1200-talet fanns i Mälardalen två Aros, ibland särskilda av ett tillägg av »Östra» eller »Västra»; Östra Aros bytte på 1280-talet namn till Uppsala, Västra Aros drogs samman till Västerås. Kumlien, som i sitt band av *Västerås genom tiderna* utförligt diskuterat hur namnet skall tolkas, vågar till slut inte ha någon bestämd uppfattning, medan utgivarna av det häfte av *Det medeltida Sverige*, där Uppsala stad behandlas, genom att inte alls nämna Florenslängdens namnform tagit ställning för att den *inte* avser Uppsala – och alltså bör avse Västerås. Ett av Kumliens argument mot att det skulle vara Västerås som avses i längden, är att något Västerås-stift inte är säkert känt förrän genom ärkebiskop Stefans vigningsurkund och att de äldsta formerna för Västerås alltid har tillägget »Västra». Dock, och detta är väsentligt om man vill upprätthålla uppfattningen att de i längden angivna orterna är biskopsstäder, är det faktiskt så, att sätet för uppsalabiskopen alltid kallas »Uppsala», oavsett om det legat i (Gamla) Uppsala eller Östra Aros. Att anta att just det äldsta omnämnandet skulle vara annorlunda, är inte rimligt – särskilt som en tolkning Arosa–Östra Aros dessutom förutsätter två konkurrerande eller åtminstone samtida biskopssäten i Sigtuna och Aros/Uppsala.

Övriga tidiga belägg på ett biskopssäte i Sigtuna–Uppsala är lika otydliga. *En* biskop av Sigtuna är känd – biskop Henrik, som enligt Roskildekrönikan skall ha varit fördriven från Sverige och stupat vid Fotevik i Skåne 1134. Han är väl sannolikt identisk med den Henrik som enligt Botvidslegenden medverkade, när Botvids ben 1129 flyttades till vad som senare kom att kallas Botkyrka och då – möjligen i en tillbakaskrivning av de förhållanden som var aktuella när legenden nedtecknades – uppgavs vara från Uppsala. Bilden kompliceras av det samtidigt tycks ha funnits en annan fördriven biskop från Uppsala – Siward. Han är känd genom ett påvebrev från 1142 (*opsalensis episcopus*) och genom en i början av 1300-talet nedskriven krönika om klostret Rastede utanför Oldenburg norr om Lübeck, vilken berättar att

den från Sverige fördrivne biskop Siward av Uppsala kom till klostret 1134 eller kort dessförinnan, att han så småningom, efter att ha vistats på andra orter i Tyskland, återvände dit som abbot och att han skänkte sin stora boksamling till klostret. Det är omöjligt avgöra om han fanns i Uppsala samtidigt som Henrik satt i Sigtuna, eller om de på något sätt följde efter varandra.

Siward nämns inte i ärkebiskopskrönikan, men det har sedan länge antagits att han – kanske – är identisk med »Severinus». Krönikans fem äldsta biskopar är alltså inte omnämnda i med dem samtida dokument, t.ex. genom bullor från påven eller genom skrivelser från dem till kurian eller till den svenske kungen. Den ende av dem som är mera känd är biskop Henrik, Finlands apostel, och detta beror på att han spelar en viktig roll i S:t Erikslegenden. Oavsett hur man tolkar legendens källvärde, finns det ingen anledning att betvivla att Henrik existerat och faktiskt residerat i (Gamla) Uppsala, men det bör noteras att legenden i den form vi känner den troligen inte är nedskriven tidigare än under 1200-talets senare del.

Vilken roll kungamakten spelat under Uppsalastiftets etableringsfas – från 1080-talet, då påven Gregorius VII, som programmatiskt kämpade för kyrkans oberoende av den världsliga makten, sände brev till den svenske kungen med bl.a. en uppmaning till honom att söka det evigt goda, att visa prästerna och särskilt biskoparna vördnad och lydnad och att giva tionde åt prästerskapet, kyrkan och de fattiga (DS 25), till 1160-talet, då Alexander III medgav bildandet av en i de flesta avseenden självständig kyrkoprovins – är, trots att mycket vetenskapligt skarpsinne under det gångna seklet ägnats frågan, oklart. Uppenbart är dock att kyrkans slutliga etablering och administrativa organisering inte kan ha skett utan kungamaktens uttalade och aktiva stöd – även om kampen mellan de rivaliserande kungasläkterna, Sverkersönerna och Erikssönerna, och kyrkans försöka att vinna gunst hos den för tillfället regerande kungen sannolikt fördröjde utvecklingen. Så har det t.ex. antagits att det faktum att Sverige inte blev en egen kyrkoprovins redan 1153/54, samtidigt som Norge, berodde på att den påvlige legat som sänts till Norden för att undersöka förhållandena i de nordiska rikena fann att regimen i Sverige var alltför instabil.

Att biskopen i vad som med tiden blev Uppsala stift, liksom övriga biskopar, fick ett aktivt stöd av kronan och att kronan på något sätt medverkade vid flyttningen från Sigtuna till Uppsala framgår av vad som är känt om biskopssätets materiella bas under äldsta tid.

Märkligt nog finns det inget i ärkebiskop Stefans invigningsbrev som talar om påvens beskydd av den nyvigde biskopens världsliga tillgångar, och inte heller tycks han ha fått något särskilt skyddsbrev med sig hem. Det enda som ur brevet kan utläsas är, som redan nämnts, att Stefan skulle ha sitt biskopssäte i »Uppsala stad, som överlämnats åt hans styre». Att en svensk biskop skulle ha fått förvaltningsrätten, jurisdiktionen, över en hel stad är något för svenska medeltidsförhållanden helt främmande; om man däremot, som också tidigare antytts, ser uttrycket som en kontinental övertolkning, »skönmålning», av de faktiska förhållandena, är det inte svårt att bakom uttrycket se det godsinnehav som ärkebiskopen i varje fall under större delen av 1200-talet hade i (Gamla) Uppsala och som han kunde styra på samma sätt som varje annan godsägare styrde sin huvudgård.

Den äldsta bekräftelsen på Uppsala-godset och på ärkebiskopens övriga gods är från november 1185, då påven Lucius III för Stefans efterträdare ärkebiskop Johannes och för dennes efterföljare utfärdade ett skyddsbrev för Uppsalakyrkan (DS 96). På biskopens begäran tog påven kyrkan och det gods som kyrkan för tillfället ägde eller i framtiden kunde komma att äga i sitt beskydd; därvid nämnde han uttryckligen (och säkerligen på grundval av en från biskopen översänd lista) gården Uppsala, Ramby (i Löts socken), »Collem» (väl Kulla i Biskops-Kulla sn), Ljusbäck (i Nora sn), fiskena i Älvkarleby och gården på Munsö. Han framhöll därvid särskilt att ingen, under hot av bannlysning, vid sedisvakans, d.v.s. när biskopsstolen stod utan innehavare, måtte bortrycka eller på annat sätt härja egendomen eller hindra ett kanoniskt ärkebiskopsval. Det ligger nära till hands att anta att brevet föranletts av erfarenheter som Johannes gjort i samband med den samtidigt inträffade växlingen på biskopsstolen (Stefan dog i juli 1185), men det finns inget i brevet som antyder vem som skulle ha kunnat hota egendomen och varifrån

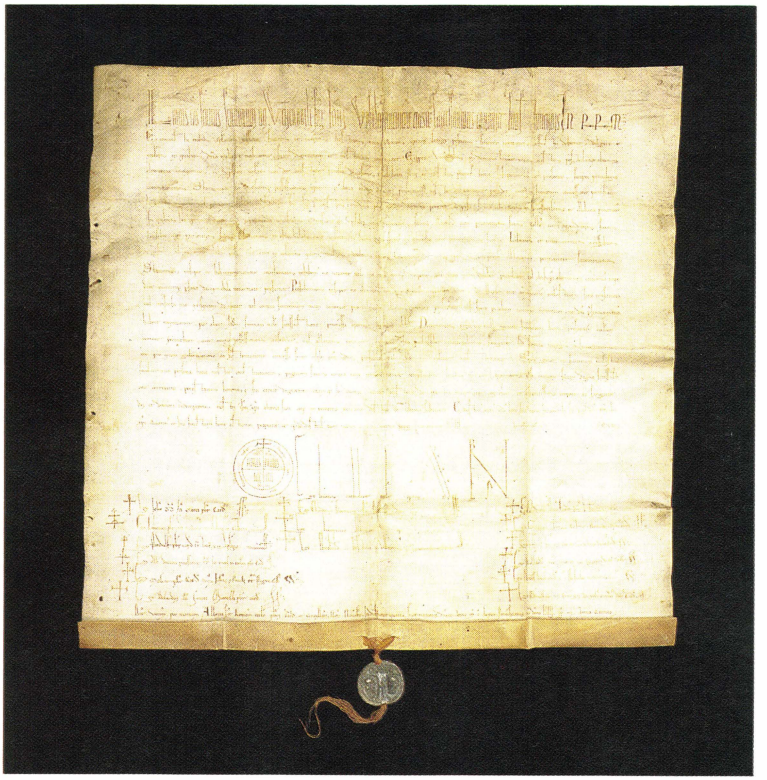

Lucius III:s skyddsbrev för Uppsalakyrkan av den 5 november 1185. Brevet är undertecknat av påven och ett antal kardinaler, och under brevet hänger ännu i gula och röda tvinnade silkestrådar den påvliga bullan. (DS 96) Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

den en gång kommit. Det finns dock anledning att tro, att godsen till sin huvuddel, kanske i sin helhet, har sitt ursprung i en eller flera kungliga donationer, och det är inte omöjligt att det också är kungen som är hotet.

Gården i Uppsala kan, med tanke på platsens karaktär och på den donation av jord där, som kung Sverker gjorde 15 år senare (se nedan), knappast ha kommit i biskopens ägo på annat sätt än genom ett kungligt beslut. Likaså bör fiskena i Älvkarleby och gården på Munsö tidigare varit kronojord. Detta framgår för Älvkarlebys del av det faktum att kronan under hela medeltiden ägde betydande del av det rika laxfisket vid Dalälvens utlopp. De äldsta beläggen är från kung Knut Erikssons regering (1167–85) och avser en kunglig donation till munkarna i Viby/Julita klos-

Lucius III:s bulla eller blysigill under 1185 års skyddsbrev visar, som traditionen bjöd, huvudena av påvestolens beskyddare, apostlarna Petrus och Paulus. På baksidan finns påvens namn och ordningsnummer. Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

ter; denna donation gör det inte osannolikt att också uppsalabiskopens del i fisket härstammar från en gåva av kung Knut. Att Munsö ursprungligen varit kronogods görs troligt bl.a. av att det, när kung Magnus Ladulås 1276 skänkte Väsby på Munsön till Uppsala domkyrka, uttryckligen sägs att jorden kommer ur kronogodset (*de bonis regalibus*) (DS 612). Om Ramby vet vi inget annat än att biskopen, av godsets senare öden att döma, bör ha ägt hela byn, vilket tyder på den har stormanna- eller kungligt ursprung. Ursprunget till egendomen i Ljusbäck, som ligger intill Färnebofjärden i Dalälven, är helt obekant och den byttes drygt 100 år senare bort av ärkebiskopen. Detsamma gäller »Collem», för vilket det inte ens är känt hur det gick ur biskopens ägo.

Uppenbart är således att åtminstone betydande delar av ärkebiskopens godsinnehav 1185 ursprungligen varit kronogods, och att ärkebiskopen erhållit i varje fall gården i Uppsala i samband med att biskopssätet förlades dit. Ett några år äldre brev låter oss dessutom ana att denna och kanske också andra av 1185 års egendomar kommit i biskopens ägo genom ett av kungamakten framtvingat byte. I en odaterad, men sannolikt under något av åren 1174, 1176 eller 1178 skriven bulla från Alexander III till den svenske kungen och jarlen uppmanar nämligen påven kungen, att denne må hedra Uppsalakyrkan och ärkebiskopen på tillbörligt sätt och tillse att ärkebiskopen kan ha de klerker och tjänare som hans värdighet kräver och att han därför till ärkebiskopen bör återställa de tre byarna Ström, Fornsigtuna och »Guazbro» som biskopssätet brukade ha, innan det flyttades till annan plats (DS 852). Förekomsten av Fornsigtuna bland de tre byarna gör att det ligger nära till hands att anta att biskopen disponerade dessa gods när biskopssätet låg i Sigtuna, att de ursprungligen varit kronogods och att de återfått denna status när biskopssätet flyttades till Uppsala och biskopen försågs med jord där istället.

Påvens uppmaning gav inget synligt resultat. Fornsigtuna förblev i sin helhet kronogods under resten av medeltiden, och Ström, som sannolikt avser Ström i Norrsunda socken, ingick antagligen i kronogodset ytterligare 100 år, fram till år 1275, då det åter skänktes av Magnus Ladulås till domkyrkan. Vad som hände med »Guazbro» känner vi inte, på grund av att någon säker identifikation av namnet inte kunnat göras. Det har föreslagits att namnet avser en i övrigt okänd egendom i Vassunda socken norr om Sigtuna, där det på en runsten på prästgårdens ägor omtalas en bro, som skulle ha kunnat ge upphov till ett namn »Vadsbro», men förslaget går inte att styrka med vad som i övrigt är känt om den medeltida bebyggelsen i Vassunda.

Kungamakten har således under stiftets äldsta tid aktivt givit biskopen sitt stöd genom att tillförsäkra honom materiella förutsättningar för en organiserad verksamhet inom de tre folklanden, det som senare blev Uppland. Detta är emellertid inget för Uppsalastiftet unikt utan samma mönster kan skönjas i några av de andra stiftens äldre historia. Det förhållandet att kungamak-

ten vid biskopssätets flyttning inte var villig att utan vidare utöka biskopens godsinnehav utan tycks ha dragit in den jord, som den i den nya situationen ansåg överflödig, skulle kanske med Carl Göran Andræ kunna förklaras med en hänvisning till kontinentala länsrättsliga förhållanden, där härskare genom s k investitur insatte biskopen i hans världsliga roll och förlänade honom hans världsliga tillgångar, men där han också i kraft därav förbehöll sig rätten att vid sedisvakans överta förvaltningen av biskopsgodsen. En naturlig följd av ett sådant synsätt vore att kungen, om han gav biskopen nya gods, ansåg sig oförhindrad att återta de tidigare förlänta egendomarna.

Det regulära kapitlet och de första stegen mot kyrkliga privilegier

En viktig förutsättning för att den kyrkliga administrationen skulle kunna få samma styrka som på kontinenten och kunna uppnå den frihet från den världsliga makten, som alltsedan Gregorius VII:s dagar var ett viktigt kyrkligt krav och vars främsta kännetecken var att biskoparna kunde väljas utan världslig inblandning, var inrättandet av ett domkapitel, alltså ett organ som kunde leda och fullgöra den dagliga gudstjänstverksamheten vid biskopskyrkan och fungera som biskopens »råd» och som valkorporation vid sedisvakans.

En fast domkapitelorganisation fick de svenska stiften först några decennier in på 1200-talet, men redan vid 1100-talets slut gjordes i Uppsala ett försök att efter kontinentalt mönster inrätta ett regulärt kapitel, d.v.s. ett försök gjordes att till domkyrkan knyta ett antal högre präster, s. k. kaniker, som förband sig att under klosterliknande former – under en klosterregel, i detta fall troligen benediktinerregeln – leva och verka i domkyrkan. En sådan institution fordrade givetvis en egen ekonomisk grundval, åstadkommen antingen genom att biskopen avstod en del av de tillgångar han redan hade eller genom att nya skapades. Det är också just därför som vi genom tre brev äger kännedom om det regulära Uppsala-kapitlet.

Äldst är ett odaterat brev, utfärdat av den mellan 1188 och 1197 regerande ärkebiskopen Peter, varigenom han skänkte »de

kaniker som i Uppsalakyrkan tjänar Gud» (*canonicis in Upsalia ecclesia deo famulantibus*) biskopstionden från Bälinge och Vaksala (varmed sannolikt avses häraderna med dessa namn) samt biskopens ränta från Åby i Vaksala socken (DS 98). Brevet är anmärkningsvärt inte bara genom att det ger den första säkra upplysningen om ett domkapitel i Uppsala utan också genom att det är den äldsta vittnesbörden om att ärkebiskopen lyckats få del i tionden. Från år 1200 finns ett andra brev, vilket vittnar om att också kungamakten bidragit till etablerandet av ett domkapitel i Uppsala. Det är utfärdat av kung Sverker Karlsson och meddelar att han, samtidigt som han skänkte kyrkan i Uppsala byn Sundby på Munsön, till underhåll åt de kaniker som tjänade i kyrkan i Uppsala gav 8 attungar i Uppsala by, fördelade på 4 i en del som kallades »Gorrattung» och 4 i en del som benämndes »Scarpaloster»; redan tidigare hade kanikerna, enligt brevet, på »lagligt vis» (*legaliter donatos*) fått 8 attungar i samma by (DS 115).

Slutligen finns ett tredje brev, som är visserligen är odaterat men som kan antas vara från åren omkring 1200, alltså vara ungefär samtida med kung Sverkers brev. Det är ett donationsbrev från ärkebiskop Olof varigenom han skänkte kanikerna gården Husby (möjligen i Gamla Uppsala socken), som han förvärvat för egna medel (DS 826).

Gåvan av de av kung Sverker nämnda tidigare 8 attungarna i Gamla Uppsala, som säkerligen ursprungligen varit kronojord, är i övrigt odokumenterad och därmed odaterad, vilket gör att tillkomsten av det regulära kapitlet inte kan närmare tidfästas. Allt blir därigenom tänkbart – från en datering till Erik den heliges tid, i enlighet med Jarl Gallén, som bl.a. hänvisar till att kung Erik enligt legenden skulle ha låtit bygga kyrkan i Uppsala och att denna redan från början måste ha varit planerad för den kontinuerliga gudstjänst som ett domkapitel möjliggör, via en datering till 1180-talet med hänvisning till att ett hot i 1185 års skyddsbrev att bannlysa den som försöker hindra ett kanoniskt biskopsval (*archiepiscopi electionem canonicam impedire*) pekar mot existensen av ett kapitel, fram till ärkebiskop Peters sena biskopsår och de första säkra omnämnandena av kanikerna, d.v.s. 1190-talet.

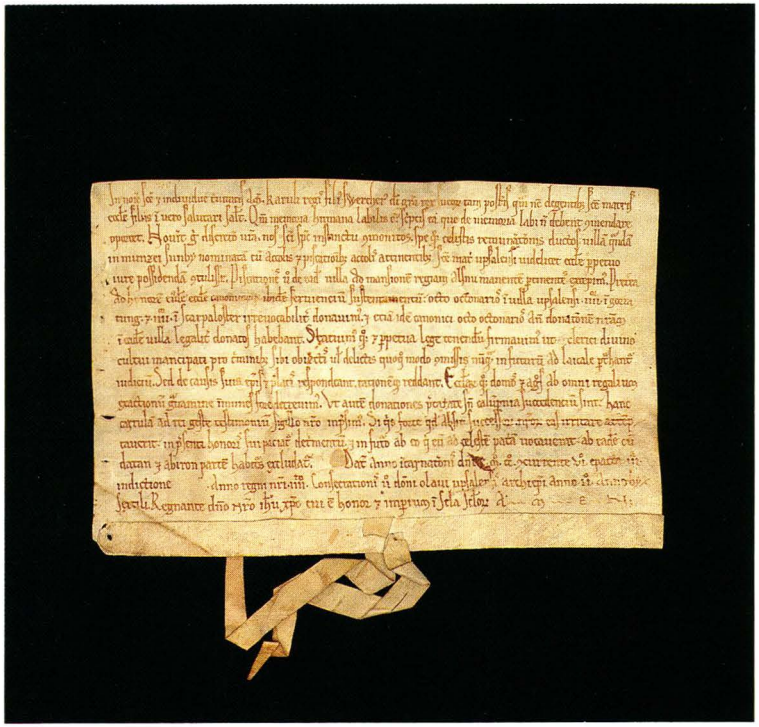

Kung Sverker Karlssons gåvobrev år 1200 till Uppsala domkyrka på byn Sundby på Munsö i Mälaren och till domkyrkans kaniker på åtta attungar i (Gamla) Uppsala by. Under brevet hängde ursprungligen kungens nu sedan länge bortfallna sigill. (DS 115) Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

För den sena dateringen talar dels det förhållandet att 1185 års skyddsbrev endast talar om Uppsalakyrkans egendom, inte om Uppsalakyrkans *och* kanikernas, dels den anmärkningsvärda anhopningen av de tre donationsbreven åren kring 1200. Påfallande är också att kapitlet som sådant, frånsett den mycket allmänna anspelningen i 1185 års skyddsbrev, inte alls nämns under 1100-talet och att det aldrig tycks ha blivit fast etablerat. Förutom de redan nämnda dokumenten finns det endast ytterligare ett brev som omtalar det, nämligen en skrivelse av år 1207 från påven till ärkebiskopen i Lund med anledning av brev som han fått från bl.a. kapitlet i Uppsala (*capituli ecclesie Upsallensis*) (DS 133). Antagligen har kapitlet snart därefter upphört med sin verksamhet, i varje fall framgår det av ett påvebrev från vintern 1224 angående postulationen av Olof av Strängnäs till

ärkebiskop att det då inte fanns något kapitel i Uppsala (*predicta ecclesia capitulum non habente*) (DS 225).

Under den hittills behandlade perioden – 1100-talet – har kungamaktens stöd uppenbarligen i första hand bestått av allmän välvilja, , som tog sig uttryck i att kungen accepterade kyrkans missions- och organisationsverksamhet, gav den sitt politiska stöd och överlämnande av nödvändiga materiella resurser till biskopen; vad gäller församlingskyrkornas behov förutsattes det säkerligen att dessa skulle tillgodoses av enskilda stormän och av församlingarnas medlemmar, d.v.s. bönderna.

Mot seklets slut bör dock – i takt med att kyrkan blev organisatoriskt allt starkare – de kyrkliga kraven på större frihet och större ekonomiskt oberoende ha blivit kraftigare, i enlighet med de på kontinenten rådande kyrkopolitiska tankegångarna. Detta innebar i första hand krav på fria kanoniska val, krav på egen jurisdiktion med dels rätt att ensam döma i vissa typer av mål (äktenskapsbrott m.m.), dels rätt att rannsaka och döma kyrkans män i alla typer av mål, krav på rättighet att uppbära tionde och krav på skattebefrielse för kyrkans egendom och för de män som brukade den. Hur den världsliga makten genom åren ställde sig till dessa krav är på grund av det bristande källäget svårt att avgöra – det mesta av det som sagts av flera generationer forskare är spekulationer. Det tidigaste säkra belägget för att kungamakten verkligen påverkats av dessa tankar, är det redan omnämnda donationsbrevet av kung Sverker av år 1200, varigenom han inte endast skänkte jord till kanikerna i Uppsala utan också frikallade kyrkans män från skyldigheten att inställa sig vid domstol (d.v.s. vid världslig domstol) och befriade kyrkans egendom från kungliga utskylder.

Fortsatt kamp för kyrkans privilegier. Grundandet av det sekulära domkapitlet

Sannolikt var löftena i kung Sverkers brev avsedda att gälla över hela landet, men den följande tidens kyrkliga kravbrev och kungliga privilegieurkunder för enskilda egendomar och skilda kyrkliga institutioner visar att en slutlig och varaktig lösning dröjde. Ett förnyat löfte att komma de kyrkliga kraven till mötes gjordes visserligen av kung Sverkers son Johan, då denne på sin kröningsdag 1219 upprepade faderns löften att kyrkans egendom skulle vara befriad från kungliga utskylder (*exactiones*) och att sakörena, om några mål föll på prästerskapet eller kyrkans landbor, skulle tillfalla biskoparna (DS 184). Begreppet *exactiones* är svårtolkat och tycks enligt Carl Göran Andræ under 1200-talets början ha haft olika innebörd beroende på om det användes av den svenske kungen eller kurian. I det förra fallet tycks innebörden snarast ha varit kungens del av *böterna*, medan den i det senare snarare betydde *skatt* i allmänhet. En orsak till betydelseskillnaden är sannolikt att söka i det förhållandet att invånarnas skyldigheter till kronans vid denna tid ännu huvudsakligen utgick i form av personlig tjänst i samband med ledungen, och att denna typ av börda inte ingick i begreppet *exactio*. På detta tyder bl.a. en påvlig bulla från år 1224 till den nye kungen Erik Eriksson, där påven Honorius III erinrar om att kristna kungar brukat frita kyrkan från tjänst och befria dem från utskylder men att han hört från biskopar, präster och andra kyrkans män i Sverige att kungen belastat dem med ledungsbördor och andra världsliga pålagor (*expeditionum . . . angariis et aliis secularibus exactionibus*) (DS 227).

Bullan, som är utfärdad den 20 februari måste säkert, med sin förhoppning om att kungen inte må uppkalla vrede hos den som överför konungariken – d.v.s. Herren –, ses som en uppmaning till den unge, då åttaårige kungen att vid sin stundande kröning bekräfta och helst utvidga Sverkers och Johans löften. Det finns dock inget som tyder på att påvens erinran gjorde tillräckligt intryck, och det enda dokument som är kvar från kröningen är ett gåvobrev daterat den 31 juli 1224, där kungen – utan att nämna något om kyrkans friheter – tillkännager att han på sin

kröningsdag skänkt den utvalde ärkebiskopen i Uppsala två egendomar i Myrby (Gamla Uppsala socken) och Kysslinge (Ärentuna socken) (DS 229).

Att 1100-talets sista och 1200-talets första decennier inte ledde till några bestående resultat i privilegiefrågorna för vare sig Uppsalakyrkan eller de övriga stiften och den svenska kyrkoprovinsen som helhet har säkert samband med den politiska instabilitet i riket, som de ständigt pågående inbördesstriderna och de regelbundna växlingarna mellan kungar av den sverkerska och den erikska ätten medförde.

Existensen av ett fast organiserat domkapitel med exklusiv rätt att välja biskop, var, som redan nämnts, en viktig förutsättning för att kyrkan på allvar skulle kunna stå fri från den världsliga makten, som annars gärna utnyttjade biskopstillsättningarna för att få lydiga anhängare bland kyrkans ledande män. Det första försöket i Sverige att skapa ett domkapitel hade alltså misslyckats, men när förnyade försök gjordes från omkring 1220 och under de följande decennierna blev de mer framgångsrika.

Först bland de svenska stiften att få ett varaktigt domkapitel var Skara, vars myndige och stridbare biskop Bengt vid ett personligt besök i Rom 1220 av påven lyckades utverka tillstånd att i sin stiftsstad inrätta ett regulärt domkapitel, som skulle leva enligt den augustinska korherreregeln (men om detta visade sig omöjligt, skulle kapitelmedlemmarna få leva ett sekulärt liv, d.v.s. bland världens barn och utan att vara bundna av någon klosterregel). Huruvida detta tillstånd utnyttjades, har varit diskuterat, men det finns tecken, framför allt tillkomsten av den s k »prostskeppan», som uppbars med en skeppa korn av var bonde i Västergötland och som sannolikt var avsedd att svara för kapitlets uppehälle, som tyder på att det verkligen inrättats, innan biskop Bengt avled 1228.

Härnäst kom turen till Linköping. Hösten 1232 besöktes den dåvarande påven, Gregorius IX, av en i de flesta avseenden föga känd svensk delegation. Vilka ärenden den diskuterat är okänt utöver vad som framgår av de bevarade och hos påven utverkade breven – fem för Linköpingskyrkan, tre för Uppsalakyrkan och ett för biskopen i Åbo. Av de fem breven för Linköping var

ett ett tillstånd för stiftets biskop Bengt, som tillhörde Folkungaättens lagmansgren och vars yngre bror Birger senare kom att som jarl bli rikets starke man, att få tillsätta kaniker och högre ämbetsmän vid domkyrkan, d.v.s. inrätta ett kapitel, eftersom tillräckliga ekonomiska förutsättningar (*sufficientes ... facultates*) fanns härför (DS 269). Påvens brev innehåller inget om under vilka former dessa kaniker skulle verka, vilket säkerligen innebär att Bengts avsikt var att kapitlet skulle leva ett sekulärt liv. Biskop Bengt dog 1236, och det tycks, av en år 1241 av Sveriges biskopar utfärdad bekräftelse på Bengts stiftelser och av det faktum att hans efterträdare Lars senast 1247 inrättade ett *sjätte* kanonikat, som om fem verkligen hade tillkommit redan under Bengts tid. De tillräckliga tillgångarna tycks ha bestått av i domkyrkan redan befintliga kapellstiftelser, vilkas ekonomiska grundvalar var jordagods, annekterade sockenkyrkor och andra rättigheter. Därtill har säkerligen kommit av biskopen själv tillskjutna medel.

Först som det tredje stiftet i ordningen fick Uppsala ett fast organiserat, beständigt domkapitel. I ärkebiskopskrönikan tillskrivs ärkebiskop Jarler (1236–1255) äran: »under hans tid och när Erik var kung i Sverige instiftades i Uppsalakyrkan ett kollegium av sekulära kaniker; men först fanns ett kollegium av munkar där (*huius tempore collegium canonicorum secularium institutum est in ecclesia vpsalensi regnante domino Erico rege sweorum, primo nimirum fuit monachorum*) (DS 3834).

I inledningen till den förteckning över kanonikaten och deras egendom och innehavare, som liksom ärkebiskopskrönikan ingår i det år 1344 upplagda *Registrum ecclesie Upsalensis*, upprepas krönikans uppgifter men där tilläggs också att fyra personer kom att ingå i kapitlet, nämligen domprosten, ärkedjäknen och två kaniker (DS 3835).

Ärkebiskop Jarler.

Dessa uppgifter, som alltså är nedtecknade nära ett sekel efter domkapitlets tillkomst, anger att kapitlet måste ha skapats efter ärkebiskopens tillträde 1236 men före kung Eriks död i februari 1250. Någon formell instiftelseurkund för ett domkapitel i Uppsala, som skulle kunna ge en exakt datering, finns inte, men det är ändå, som Jerker Rosén utrett, möjligt att ganska säkert tidfästa de viktigaste avgörandena i domkapitlets bildande till

hösten 1247 och vintern 1248, och de viktigaste personerna blir i hans framställningen inte ärkebiskopen utan den påvlige legaten Vilhelm av Sabina, som just anlänt till Sverige från Norge, och Birger jarl, som i mars 1248 bär jarltiteln, men som redan efter slaget vid Sparrsätra året innan bör ha fått allt större del av den politiska makten i riket.

Om Vilhelms av Sabina överläggningar i Sverige vittnar ännu den i original bevarade och den 1 mars 1248 utfärdade *Skänninge stadga* (DS 359), där det bl.a. föreskrevs att prästerna i Sverige hädanefter skulle leva i celibat, att de skulle äga rätt att fritt testamentera sin egen, men inte kyrkans, egendom och att biskoparna vid sina visitationsresor inte fick begära obegränsad gästning. Stadgan innehåller däremot inget om inrättande av domkapitel vid de svenska kyrkorna, vilket med all sannolikhet beror på att denna fråga reglerats i en separat men inte bevarad stadga. En sådan omnämns i varje fall i en påvlig bulla utfärdad i december 1250, där Innocentius IV på begäran av biskopar och klerus (prästerskap) i Sverige stadfäster en av Vilhelm av Sabina utfärdad stadga att det i varje domkyrka, där det inte redan finns ett kapitel, skall inrättas ett sådant bestående av minst fem kaniker, varav en skall vara prelat, och att detta vid kommande vakanser skall välja biskop (DS 382).

Vilhelm av Sabina.

Av skäl, som det inte finns anledning att närmare referera här, har Rosén funnit att stadgan, om man vill söka en närmare datering, bör knytas till hösten 1247, då nuntien bevisligen sysslat med frågor rörande domkapitlena. Ett belägg på att han gjort det är det faktum att biskopen av Linköping i slutet av november på Vilhelms befallning och med hans bekräftelse tilldelade en av linköpingskanikerna tionde från en sockenkyrka i stiftet (DS 346, 353). Ett annat belägg som pekar i samma riktning är ett brev, som Vilhelm utfärdade tio dagar tidigare och i vilket han för Björn, prost i Uppsala (*preposito Vpsalensi*), bekräftar Björns rätt att uppbära den skatt »några människor» i närvaro av sveajarlen och med dennes bifall lovat erlägga till honom (DS 344). Bekräftelsen görs med hänvisning till ett av ärkebiskopen utfärdat brev, vilket måste avse antingen en särskild skrivelse till legaten i ärendet eller den stadfästelse som ärkebiskop Jarler den 10 augusti 1244 utfärdade på ett odaterat

Birger Jarl.

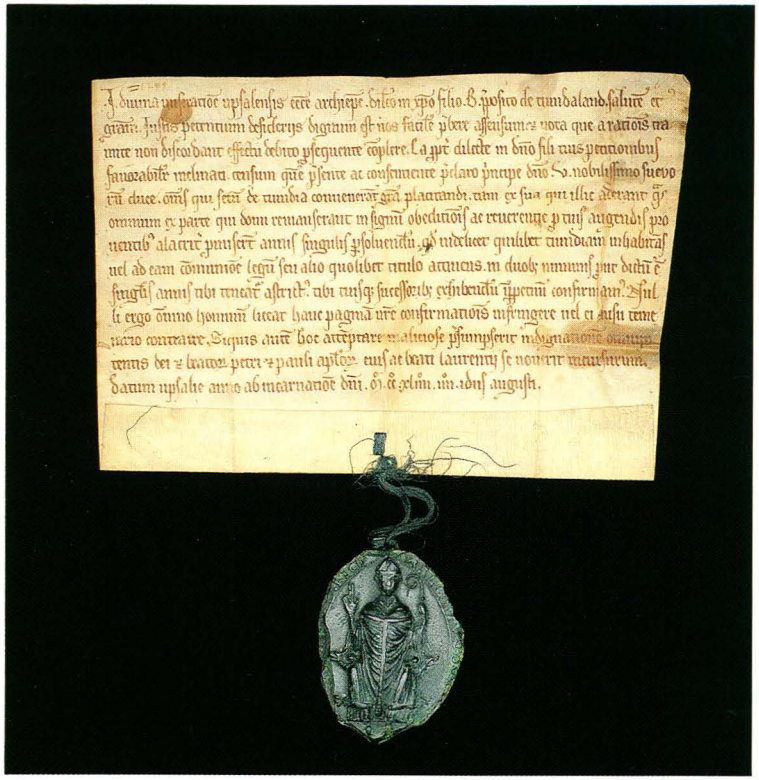

Ärkebiskop Jarlers stadfästelse av den 10 augusti 1244 på det löfte som invånarna i Tiundaland avgivit i närvaro av Ulf Jarl och som innebar att de lovade att var och en årligen erlägga två penningar till folklandets prost Björn. Under brevet hänger ärkebiskopens sigill. (DS 317) Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

brev av Ulf jarl, där jarlen tillkännager, att Tiundalands innevånare lovat att var och en som bodde i folklandet, eller på annat sätt hörde dit, varje år skulle lämna tiundalandsprosten och hans efterträdare två penningar för att öka hans underhåll (*pro ... augendis prouentibus*) (DS 316, 317).

Vilhelms brev överensstämmer i allt väsentligt med de tre år äldre breven – utom på en väsentlig punkt. 1244 kallas Björn *prepositus de Tiundaland*, medan han tre år senare benämns *prepositus Vpsalensis*. Skillnaden har av äldre forskning tillmätts betydelse, men tonas ner av Rosén med ett påpekande om att »även landsprostar i allmänhet kunde benämnas efter residensstaden» och en därav följande slutsats att Uppsala-kapitlet således inte behöver ha existerat i november 1247 då Vilhelm skrev

sitt brev. Detta hindrar honom dock inte från att längre fram i sin studie i alla fall konstatera att Vilhelms brev »med all sannolikhet omvittnar ... att organiseringen av Uppsala domkapitel varit igång». I frågan om innebörden av prosttiteln har Rosén dock med allra största sannolikhet misstagit sig, eftersom Björns residensstad var Östra Aros, inte (Gamla) Uppsala. Av ett brev från år 1278 (DS 877) framgår att Björn, samtidigt som han var domprost i domkyrkan, var kyrkoherde i Vårfrukyrkan, som låg i Östra Aros på Fyrisåns östra sida. Det finns ingen anledning att anta annat än att den kyrkan var hans prostkyrka som tiundalandsprost – och detta redan 1244. Och i så fall borde han ha kallats *prepositus Arosiensis* om Roséns tanke om landsprostarnas benämning skall vara giltig. När det i Vilhelms av Sabina brev istället står *prepositus Vpsalensis*, måste det innebära att Björn redan då, i november 1247, var domprost i domkapitlet, som var formellt knutet till domkyrkan i (Gamla) Uppsala, oavsett om den nyutnämnde och sekuläre domprosten residerade, d.v.s. hade sin bostad, där eller i Östra Aros.

1244 års brev aktualiserar dock frågan om inte Vilhelm av Sabina och Birger jarl bör få dela äran för kapitlets tillkomst med ärkebiskopen och med Ulf, Birgers företrädare som jarl (vilken troligen dog på vintern 1248). Det är i vilket fall som helst lockande att se skapandet av den nya och säkerligen betydande inkomstkällan för tiundalandsprosten som en förberedelse för prostens inlemmande i ett planerat domkapitel. Att utnyttja landsprostarna på ledande poster i den nya kyrkoförvaltningen måste ha legat nära till hands här i Uppsala, likaväl som i Linköping, där ett av stiftets tre prosterier vid kapitlet tillkomst omkring 1232 förenades med preposituren, detta särskilt som det i kyrkorättsligt avseende krävdes att en *dignitas*, »värdighet», d.v.s. en av de ledande tjänsterna i ett domkapitel, skulle vara förenade med ett eget jurisdiktionsområde.

De andra två folklandsprostarna och deras tillgångar kom emellertid inte omgående att ingå i domkapitlet i Uppsala. För ett av de andra folklanden, Fjärdhundraland, överenskoms visserligen att också invånarna där skulle erlägga två penningar vardera till folklandets prost, en i övrigt okänd »Th.», samtidigt som beslutet om prostpenningarna i Tiundaland fattades –

brevet är odaterat men överensstämmer i allt väsentligt ordagrant med ärkebiskopens brev av den 10 augusti 1244 (DS 318). Men trots detta skulle det dröja ett trettiotal år innan fjärdhundralandsprosten, som residerade i Enköping, inträdde i kapitlet och ytterligare ett decennium innan hans kanonikat omvandlades till ett dekanat. Och för Attundaland tycks ett motsvarande beslut om att det skulle utgå prostpenningar ha fattats först år 1278, då kung Magnus befallde folklandets invånare att betala en avgift till den prosttjänst som han ansåg borde inrättas där som i andra »land» i riket (DS 637) och som omgående tycks ha förenats med ärkedjäknedömet. En prosttjänst har dock sannolikt funnits där liksom i de andra folklanden långt tidigare, vilket framgår av att tre prostar från vardera Sigtuna (som alltså bör ha varit prostsäte i Attundaland), Enköping och Aros vid 1160-talets mitt bevittnade ett av ärkebiskopen utfärdat brev (DS 51). Om Attundalands prosttjänst 1278 var nedlagd är okänt, men resultatet av kung Magnus befallning blev i varje fall att ärkedjäknen, vars tjänst ju redan från början ingick i kapitlet, blev prost och därmed innehavare av prostpenningarna.

En förutsättning, när linköpingsbiskopen fick tillåtelse att inrätta sitt domkapitel var att det fanns tillgång till nödvändiga medel. Vilken var då situationen i Uppsala? Någon exakt kunskap om detta går inte att få, eftersom det inte finns några instiftelsedokument för kapitlet och dess första fyra tjänster. Men godsförteckningarna för domkyrkans prelaturer och kanonikat i 1344 års register visar, tillsammans med bevarade dokument från 1200-talets mitt, att i princip fyra typer av inkomster utnyttjades för finansieringen av domkapitlets tjänster, både de som tillkom vid inrättandet och de som stiftades senare under 1200-talet, nämligen: 1) godsinkomster från gods som tilldelades ifrågavarande prelaturer eller kanonikat, 2) fattigtionde, sedemera kallat kaniktionde, från särskilt angivna områden, 3) kyrkliga inkomster från en med prelaturen eller kanonikatet införlivad sockenkyrka, och – i prepositurens, ärkedjäknedömets och dekanatets fall – 4) prostpenningar från folklanden.

Vilken roll godsen spelat vid tillkomsten av de fyra första kanonikaten är på grund av frånvaron av instiftelseurkunder svårt att avgöra, men möjligen var den ännu rätt obetydlig.

Viktigare har sannolikt tillgången till de andra tre finansieringskällorna varit vid planeringen av ett domkapitel i Uppsala. Frågan om prostavgifterna har redan berörts, men här kan tilläggas att den inkomstkällan, även i det fall den redan från början var avsedd att i sin helhet utnyttjas för domkapitlet, inte kunde användas för fler än tredje tjänster, vilkas innehavare i sig förenade uppdragen som landsprost och medlem av domkapitlet. För dem var inkomsterna av prostpenningarna säkert betydande, men för kapitlet som helhet – och för de personer som övervägde hur ett sådant skulle kunna inrättas och finansieras – måste de två andra nämnda inkomstkällorna – indragning av fattigtionden och inkorporering av sockenkyrkor – ha varit av större och mera generellt värde.

Hur och när det kyrkliga tiondet infördes i Sverige är ofullständigt känt, men i början av 1200-talet bör processen i huvudsak ha varit slutförd. I ärkestiftet bör då det system, som är känt från senare delen av medeltiden, ha varit fast etablerat, vilket innebar att 1/3 av tionden tillföll sockenprästen, 2/9 sockenkyrkan (för byggnation, vin, oblater, vax etc.), 2/9 biskopen och 2/9 de fattiga. Den sista andelen, den s. k. fattigtionden, disponerades av bönderna själva för underhåll av obemedlade, men tveksamt är naturligtvis i vilken utsträckningen den verkligen utnyttjades för det avsedda ändamålet. I varje fall ansåg de kyrkliga myndigheterna uppenbarligen att den kunde användas bättre på annat sätt, eftersom den under medeltidens lopp i de olika stiften mer eller mindre fullständigt drogs in till kyrkan för att användas till bl.a. domkapitlens underhåll. Uppsalastiftet var det första att utnyttja fattigtionden för domkapitlets medlemmar; i de andra stiften användes delar av den redan på 1200-talet för att försörja stiftens hospital, medan indragningarna till kapitlets behov gjordes först senare (Linköping 1364, Strängnäs 1382, Västerås omkring 1400, Skara 1405 och Åbo 1486).

Att åtgärden inte var populär bland stiftens världsliga invånare framgår av protester i de olika stiften i samband med indragningarna, och av att de beslut som låg bakom indragningen till Uppsalakyrkan fattades av företrädare för den världsliga myndigheten, inte av ärkebiskopen. Från sommaren och hösten 1252 föreligger fyra brev som vittnar om detta beslut.

Det första brevet är daterat i Stockholm den 19 augusti 1252 – det är för övrigt det ena av de två brev från juli/augusti det året, där namnet Stockholm framträder för första gången. Det är ställt till »alla dem som bo i Attundaland» (alltså det folkland där Stockholm låg) och utfärdat av Birger jarl i närvaro av ärkebiskopen, som ombetts att hänga sitt sigill under brevet för att intyga riktigheten (*in testimonium veritatis*), en ovanlig formulering som kanske antyder ärendets känsliga natur. Jarlen uppmanar och befaller dem till vilka brevet är riktat att varje år och i evighet till kyrkan i Uppsala erlägga »den tredjedel av tionden som i folkmun kallas fattigtionden» (*tertiam partem de decimis, quae pauperum vulgariter appellantur*) i enlighet med vad som på jarlens och andra betydande mäns tillrådan (*consilium*) bestämts under kung Eriks tid, d.v.s. mellan sommaren 1247 och vintern 1250. (DS 391)

En och en halv månad senare, den 2 oktober, utfärdade den omyndige kung Valdemar i Torshälla i närvaro av sin far jarlen och ärkebiskopen ytterligare tre brev i samma fråga; de är i allt väsentligt likalydande med brevet från Stockholm, också i det avseendet att formuleringen om att ärkebiskopen med sitt sigill intygar riktigheten (DS 392, 393, 394). De tre breven är riktade till invånarna i Attundaland, Fjärdhundraland och Tiundaland. I breven, som tycks vittna om att man ansett det vara nödvändigt att upprepa ett påbud som inte efterlevdes så som var tänkt, sägs inget om hur Uppsalakyrkan avsåg att använda de medel som överfördes i dess disposition, men att de – åtminstone delvis – var avsedda att utnyttjas för uppbyggnaden av domkapitlet framgår av att ärkebiskopen ett år senare (den 11 november 1253) anslog det som »tidigare kallades» fattigtionden från Hagunda, Bälinge och Gästrikland till ärkedjäknedömets underhåll (DS 414). Några motsvarande brev till förmån för preposituren och de andra två ursprungligen inrättade kanonikaten finns inte, men det förefaller sannolikt att dessa samtidigt fick del i fattigtionden, särskilt som de mest centrala häraderna, Ulleråker och Vaksala på ömse sidor om Östra Aros, enligt 1344 års register (och sedan ända fram till reformationen) tillhörde preposituren. De två kanonikaten är i 1344 års register uppsatta under de med yngre hand införda rubrikerna *Hagund et Lag-*

undh och *Norundh*, namn som de fått efter de områden varifrån de 1344 uppbar tionde (DS 3835). Som synes kan dessa namn och tiondeuppgifterna i registret inte i alla avseende återspegla det ursprungliga förhållandet, eftersom tionden från Hagunda 1253 anslogs till ärkedjäknedömet. Det har uppenbarligen någon gång under det mellanliggande seklet skett en omfördelning av tiondedistrikten, så att ärkedjäknedömet fick tionden från Vallentuna härad mot att det till »första kanonikatet» (*prima canonia*, vilket är den inne texten i 1344 års register använda benämningen) överlämnade Hagunda härad. Möjligen har även det »andra kanonikatet» fått sitt tiondedistrikt utbytt, eftersom båda kanonikatens namn i den nämnda formen (Hagunda och Lagunda respektive Norunda) visserligen återfinns i den förteckning över 1314 års uppbörd för Viennetiondet, den s. k. sexårsgärden, som också den är införd i 1344 års register, men då inskrivna över något äldre och utraderat. Vilka uppbördsområden de två kanonikaten ursprungligen hade kan således inte säkert fastslås – och därmed är naturligtvis inte heller antagandet att fattigtionden utnyttjades för *alla* av domkapitlets fyra ursprungstjänster invändningsfritt.

(Frågan om fattigtionden kompliceras ytterligare av att det inte är klart om indragningen ursprungligen avsåg hela fattigtionden eller endast en tredjedel därav. Här bortses dock från denna komplikation.)

Vad slutligen gäller inkorporeringen av sockenkyrkor – d.v.s. att permanent förena uppdraget att vara kyrkoherde i ett lämpligt, gärna »fett» pastorat med tjänsten som kanik vid domkyrkan – var det en finansieringsväg som stod biskopen till buds utan att de världsliga herrarna behövde tillfrågas – även om det säkert var en fördel om beslutet också hade världslig förankring. Det var ett förfarande som på kontinenten länge praktiserats och som i England blev så vanligt att benämningen för den vikarie (*vicarius*), som vid sockenkyrkan i stället för den formelle kyrkoherden (*rector*) upprätthöll gudstjänsten och själavården, gav upphov till orden för kyrkoherde och prästgård i dagens engelska – »vicar» och »vicarage».

Att detta finansieringssätt till viss del användes även vid skapandet av Uppsala domkapitel framgår av samma brev som

vittnar om utnyttjandet av fattigtionden (DS 414). Ärkebiskop Jarler fortsätter nämligen, sedan han föreskrivit att tionden skall avdelas till ärkedjäknedömet, sitt brev med att meddela att han beslutat att Bälinge sockenkyrka, som han redan överlåtit åt ärkedjäknen »herr F.» (= Folke, så småningom hans efterföljare som ärkebiskop), skall förenas (*annectendam*) med ärkedjäknedömet. Av de övriga ursprungliga tjänsterna var det enligt 1344 års register, enbart preposituren som hade en annexkyrka, nämligen Vårfrukyrkan i Uppsala, vilket är helt i linje med att prosttjänsten i Tiundaland utnyttjades vid inrättandet av domprosttjänsten. De två enkla kanonikaten däremot hade varken 1344 eller senare – och därmed väl inte heller tidigare – någon annexkyrka.

Vid slutet ärkebiskop Jarlers biskopstid (han avled 1255, men hade redan före sin död begärt hos påven att på grund av förlamning bli befriad från sitt uppdrag) fanns det således vid domkyrkan i (Gamla) Uppsala ett fast etablerat domkapitel med fyra medlemmar – en domprost, en ärkedjäkne och två kaniker – och detta kapitel var uppenbarligen resultatet av en samverkan mellan kyrkan, företrädd av ärkebiskop Jarler och Vilhelm av Sabina, och den världsliga makten, företrädd i inledningsskedet av Ulf jarl och i genomförandeskedet av hans efterträdare Birger. Det finns all anledning att tro att Jarler redan vid 1240-talets mitt hade planer på att inrätta ett domkapitel vid sin kyrka, på samma sätt som biskopen i Linköping redan gjort vid sin, och att han närmat sig kronan för att skapa ekonomiska förutsättningar för ett genomförande av planerna, men samtidigt är det sannolikt att det framgångsrika slutförandet av dessa var direkt beroende av två sammanfallande händelser, nämligen den med vidsträckta fullmakter försedde påvlige legatens ankomst till Sverige och Birger jarls erövring av makten efter slaget vid Sparrsätra år 1247. Påvekyrkan har haft intresse av att det svenska ärkesätet skulle få samma organisatoriska styrka och samma redskap för hävdande av det kyrkliga oberoendet som de kontinentala kyrkorna sedan länge hade, och statsmakten hade – troligen oavsett vilken familjebakgrund innehavaren av jarlämbetet hade – intresse av att medverka till en stark kyrka, som både ideologiskt och praktiskt-administrativt kunde stödja arbe-

Folke Johansson Ängel.

tet på att efter decennier av inbördeskrig skapa en fast central regeringsmakt.

Domkyrkans flyttning och Folkungaättens givmildhet

Domkyrkan i (Gamla) Uppsala var vid 1200-talets mitt i bristfälligt skick. Den hade brunnit 1204 (troligen) och 1245 och den svarade även bortsett från detta knappast mot de anspråk som biskopen och det nytillträdande domkapitlet kunde ställa på en modern och för den utvidgade kulten ändamålsenlig gudstjänstbyggnad.

Redan flera decennier tidigare hade det funnits planer på att flytta från Uppsala till en lämpligare plats, och år 1215 eller 1216 fick ärkebiskopen villkorligt tillstånd att flytta kyrkan och ärkesätet till Sigtuna, men någon flyttning genomfördes aldrig. Nu, när ett fast domkapitel etablerats, väcktes frågan igen, och det finns anledning att anta att det finns mer än ett kronologiskt samband mellan kapitlets tillkomst och flyttningsfrågan förnyade aktualitet. Med inrättande av kapitlet uppstod i Uppsalakyrkan en grupp som på ett aktivare sätt än ärkebiskopen ensam kunde driva flyttningsfrågan och som dessutom säkerligen hade ett personligt intresse av att den fördes till ett lyckligt slut. De behövde för att rätt kunna organisera kortjänsten och läsandet av de själamässor domkyrkan hade och kunde få ansvaret för en modern kyrkobyggnad, och de borde för att kunna vara närvarande i kyrkan på det sätt som krävdes av dem för kortjänstens hållande bo i kyrkans närhet. För att de i det sistnämnda avseendet skulle kunna svara mot förväntningarna krävdes att de bodde i kyrkans omedelbara grannskap, alltså att de i princip bosatte sig i (Gamla) Uppsala. Eftersom det sekulära kapitlets medlemmar i motsats till sina företrädare i det regulära kapitlet inte levde i någon klostergemenskap, hade de rätt till och behov av egna, ståndsmässiga bostadshus med tillhörande ekonomibyggnader. Självfallet skulle de ha kunnat bygga dem intill domkyrkan, men det finns all anledning att tro att de föredrog att ha sina residens i Östra Aros, den livligare och därmed mera lockande köpstaden vid Fyrisåns nedersta fall; domprosten var för övrigt i sin egenskap av tiundalandsprost säkerligen redan bosatt

När ärkebiskopssätet och domkyrkan flyttades från (Gamla) Uppsala till Östra Aros, omvandlades den gamla katedralen till en sockenkyrka bland många andra. Den ruinerade domkyrkan sattes hjälpligt i stånd, och kyrkan fick därmed sannolikt det utseende den har ännu på den bild som finns i Erik Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna. På samma sida visas det hednatempel som ansågs ha föregått domkyrkan i Gamla Uppsala.

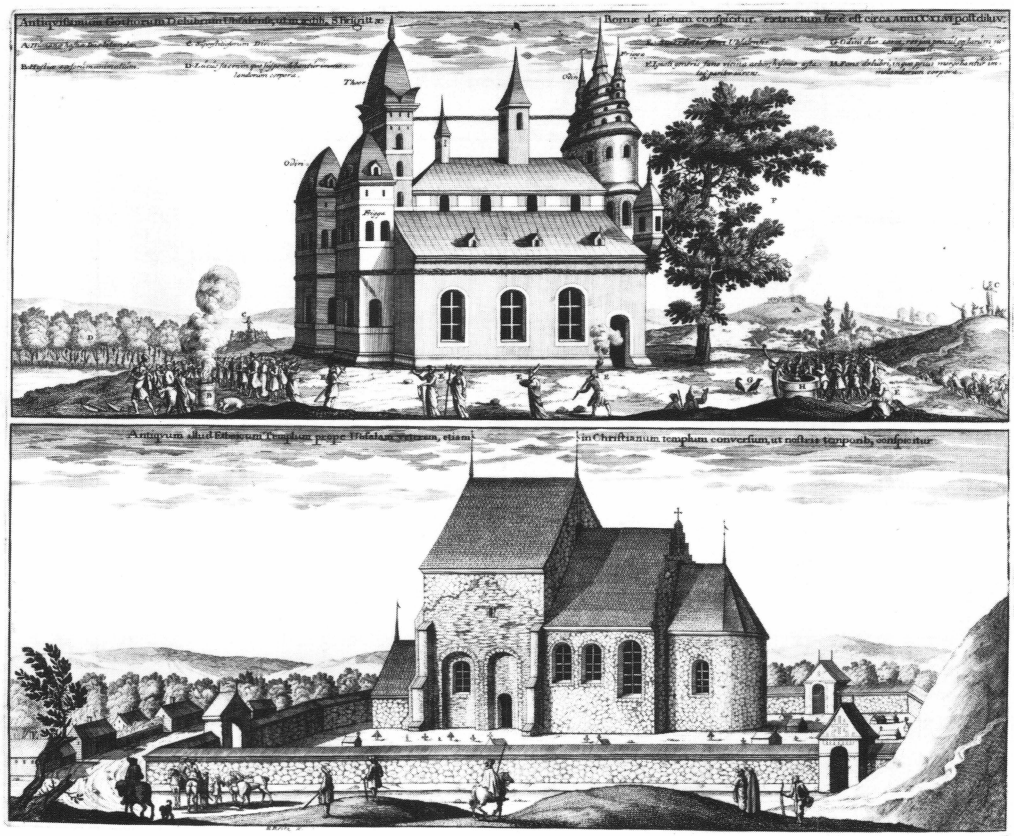

där. Och ville de inte – för att vanvördigt använda ett känt uttryck – komma till berget, fick detta väl komma till dem.

I slutet av 1250-talet togs flyttningsfrågan upp igen, och nu med till sist framgångsrikt resultat. 1258 fick biskopen i Västerås påvens uppdrag att, när han fann det lämpligt, bevilja tillstånd till att Uppsala domkyrka flyttades med bibehållande av sitt namn till en annan och lämpligare plats; skälet var att den låg på en »föraktlig och föraktad» plats (*in vili et despecto loco*), dit knappt någon kom vid kyrkans stora fester för att höra ärkebiskopen predika Guds ord (och – underförstått – för att samtidigt lämna offer och allmosor till kyrkan) (DS 451). Ett halvår senare

uppmanade påven biskoparna i Sverige, den svenske kungen och svearnas jarl att lämna sitt biträde vid byggandet av den nya kyrkan, eftersom ärkestiftets egna krafter inte ensamma räckte till för ett så stort företag (DS 458, 460, 461).

Därefter gick det, såvitt källorna visar, drygt tio år innan något hände, men 1270 tillkännagav kungen, Valdemar Birgersson, att han, sedan han i Söderköping överlagt med rikets prelater och stormän, beslutat att Uppsalakyrkan, som på grund av sitt olämpliga läge stod liksom ensam och övergiven (*solitariam et desolatam*) och nästan som en ruin på grund av ålder och brand (*propter fabricam wetusti operis et incendii ruine iam proximam*), skulle få flytta till en lämpligare plats med bibehållande av sitt namn och alla sina rättigheter (DS 546). Och, slutligen, den 9 september 1271 i Östra Aros gav biskopen av Västerås med hänvisning till 1258 års påvebrev Uppsala-kapitlet tillstånd att flytta sin kyrka till Östra Aros (DS 555); samtidigt utfärdade de svenska biskoparna, också i enlighet med påvens ett decennium gamla uppmaning, ett brev med löfte om 40 dagars avlat åt alla dem som kom kapitlet till hjälp, när dess egna tillgångar inte räckte till (DS 554). Att domkapitlet fick spela huvudrollen i dessa brev berodde på att ärkebiskopstronen sedan 1267 stod vakant.

Ärkebiskopstronen stod tom ännu när den symboliska överflyttningen av ärkesätet genomfördes genom att Eriksrelikerna och de avlidna ärkebiskoparnas jordiska kvarlevor våren och/eller sommaren 1273 högtidligen fördes från Uppsala till Östra Aros. Överflyttningen av ärkebiskoparna skall, enligt det i 1344 års register införda kalendariet för Uppsalakyrkan ha ägt rum den 4 juli, medan datumet för överförandet av S:t Eriks reliker bara kan bli föremål för gissningar. Att det bör ha skett samma år, framgår av att kung Valdemar den 28 juli 1273 utfärdade ett donationsbrev på den gåva som han vid överförandet av Eriksrelikerna gjort till kyrkan och som omfattade kvarnen i »Spongha» (troligen i Gamla Uppsala socken) och 4 markland i Husby-Lagga jämte Lagga kyrka, till vilken han ägde patronatsrätten. Lagga kyrka skulle tillsammans med de skänkta godsen annekteras till det kanonikat som Jakob Israelsson (Finsta-ätten) hade. (DS 570) Kanonikatet, som senare fick namn efter annexkyrkan, var

Konung Valdemar.

Den 22 september 1270 tillkännagav kung Valdemar Birgersson genom detta i Söderköping utfärdade brev, att han beslutat att Uppsalakyrkan skulle flytta till en »lämpligare plats» (ad locum apciorem), varmed avsågs Östra Aros. Under kungens brev har ursprungligen suttit tolv sigill tillhörande kungen och de prelater och rikets stormän som han samrått med. (DS 546)

domkyrkans fjärde och kunde instiftas formellt för efter det att kyrkan 1274 äntligen fått en ny ärkebiskop.

Vid samma tillfälle bör också det tredje kanonikatet, som senare (1285–86) upphöjdes till dekanat, ha instiftats . Även för detta svarade kung Valdemar enligt 1344 års register för grundplåten, som bestod av Bärmö (S:t Pers socken, väster om Sigtuna) och Gränby (i Vaksala socken). Enligt texten i registret ägde gåvan rum »efter ärkebiskop Lars död» vilket tämligen allmänt placerar den till sedisvakansen 1267–74. En möjlighet är att den är samtida med donationen till det fjärde kanonikatet, en annan tänkbar tidpunkt av samma symbolvärde som translationstillfället vore tiden för mötet i Söderköping, september 1270. (Frågan kompliceras av att det i ärkebiskopskrönikan anges att Bärmö och Gränby var en gåva från ärkebiskop Folke ur hans eget fädernearv – ett problem som här lämnas utan försök till lösning. DS 3834)

Kungmakten måste även i ett annat avseende i hög grad ha medverkat vid förberedelserna för flyttningen, nämligen vid

Avståndet fågelvägen från Gamla Uppsala till Östra Aros/Uppsala är endast 4,5 km och ännu idag syns i vac-

lösningen av markfrågan. Om en ny katedral skulle byggas i Östra Aros och biskopssätet och domkapitlet flyttas dit, krävdes inte endast byggnadsmark för själva katedralbygget utan också mark för biskopsgården, som säkerligen var tänkt att innehålla såväl ett påkostat bostadshus som en stor stallgård med väl tilltagna förrådsutrymmen, tomtmark för prelaternas och kanikernas residens och odlingsmark i stadens närhet för att tillgodose en del av biskopens och kapitelmedlemmarnas omedelbara behov av färskvaror, spannmål och rotfrukter. Exakt hur denna fråga löstes framgår inte av källmaterialet, men det som, främst tack vare godsförteckningarna i 1344 års register, är känt om ägoförhållandena väster om ån, förutsätter en central uppgörelse, där flera parter – Uppsalakyrkan, kungen och världsliga stormän – samverkat för att skapa de bästa möjligheterna för en flyttning. Markfrågan måste i sina huvuddrag ha lösts senast vid mötet i Söderköping 1270, då kungen gav sitt tillstånd till flyttningen, och förutsättningen därför måste med stor sannolikhet ha varit dels att kronan då disponerade betydande markområden på åsen väster om Fyrisån, dels att ärkebiskopen var beredd att återlämna sin del av kyrkans egendom i (Gamla) Uppsala till kronan (domkapitlets medlemmar tycks ha fått behålla sina delar).

kert väder domkyrkan och slottet vid Fyrisåns mynning från kungshögarna på samma sätt som på Suecians tid.

Med vilken rätt kronan disponerade jorden i den västra delen av Aros är sedan en öppen fråga. Tänkbart är att allt var gammal kronojord, men möjligt är också att markupplåtelsen till kyrkan förberetts genom att kronan genom att erbjuda de ursprungliga markägarna kronojord på annat håll bytt till sig den mark som behövdes. Frånvaron av bytesbrev från sådana inledande byten tyder dock möjligen på att betydande delar av jorden sedan gammalt var i kronans ägo – särskilt som det från en liknande transaktion i Stockholm några år senare, då Magnus Ladulås upplät jord till det nygrundade Klara kloster, finns kvar dels kungens donationsbrev, där han redogör för hur jorden kommit att stå till hans disposition, dels två brev från de inledande bytena mellan kungen och stormännen.

Den 17 augusti 1274 utnämnde påven till ny ärkebiskop i Uppsala ärkedjäknen i kapitlet där, Folke Johansson (Ängel). Varför kyrkan så länge varit utan ärkebiskop är inte säkert känt, men sannolikt har det något att göra med den strid som i Danmark under dessa år pågick mellan stat och kyrka. Under den sju år långa sedisvakansen tycks Folke ha varit domkapitlets starke man, och ärkebiskopskrönikan tillskriver honom äran av att ha utverkat tillståndet till ärkesätets translation och dess genomförande (*procurauit licenciam translacionis sedis ad nouam*

vpsaliam et fecit eciam eandem) (DS 3834). Krönikan fortsätter med att framhålla att han, sedan han vigts till ärkebiskop, sett till att åtta nya kanonikat skapades i kyrkan och att antalet kanonikat ökades från tidigare endast fyra till tolv. Genom denna insats uppfyllde han inte bara det minimital om fem kanonikat som fastslagits i Vilhelms av Sabina stadga om inrättande av domkapitel och som upprepats i ett förmaningsbrev som påven utfärdade 1258, vid samma tillfälle som han gav biskopen i Västerås fullmakt att avgöra Uppsalakyrkans flyttningsfråga (DS 450), utan han skapade också ett kapitel som var jämförbart med vad många kontinentala kyrkor hade och som med kraft borde kunna föra kyrkans arbete i kult och administration vidare.

Krönikan har valt ordet »såg till att . . . skapades» (*fieri procurauit*), vilket måste vara ett medvetet val för att tala om att ärkebiskopen förmått lämpliga donatorer – samtliga söner till Birger jarl att ställa de nödvändiga ekonomiska tillgångarna till hans och kyrkans förfogande för den kraftiga utbyggnaden av domkapitlet. Av de åtta kanonikat som stiftades under ärkebiskop Folkes tid, vilade två (det tredje och det fjärde, senare kallade dekanatet och Lagga) på donationer av kung Valdemar, två (det femte och det sjunde, senare Danmark och Rasbo) på donationer av kung Magnus, ett (det tionde, senare Tierp) på en donation av hertig Erik, fullbordad av kung Magnus efter broderns död, och ett (det nionde, senare Vallby) på en donation av Birger jarls oäkte son Gregers. De två återstående (det sjätte och det åttonde, senare Trinitatis och Alunda) inrättade ärkebiskopen på egen hand genom att annektera sockenkyrkorna i Helga Trefaldighet och Skuttunge respektive Alunda till kanonikaten. Sex av de åtta kanonikaten (ej det femte och det sjunde) hade enligt 1344 års register tionde, d.v.s. tidigare fattigtionde, från lämpliga härader, och sannolikt är väl att ärkebiskopen avdelade tiondedistrikten åt dem redan vid grundandet, även om det inte i något enskilt fall går att belägga när detta skedde. 1344 hade de också alla utom ett (det nionde) annexkyrkor. I en del fall annekterades kyrkorna uttryckligen vid grundandet, i andra fall tycks annektionen ha skett senare.

Huvuddelen av vår kunskap om de kanonikat som skapades under ärkebiskops Folkes tid kommer från *Registrum ecclesie*

Domkapitlets sigill och kontrasigill år 1275

Hertg Magnus sigill år 1270.

Upsalensis beskrivning av domkyrkans kanonikat. Dess formuleringar, som ju är nästan 70 år yngre än de händelser de beskriver, är ofta oklara och lämnar många gånger flera tolkningsmöjligheter öppna vad gäller exakta dateringar och vad som ursprungligen anslagits ifråga om gods, tionde och annexkyrkor; registrets uppgifter kan endast i tre fall styrkas med bevarade donationsbrev. Det ena är kung Valdemars redan nämnda brev om Husby-Lagga m.m. Det andra är ett donationsbrev som hertig Magnus utfärdade på dagen för sitt val till kung och varigenom han skänkte Ström (Norrsunda socken), Giresta och Mälby (Giresta socken) samt Skäggesta (Börje socken) till ett ständigt kanonikat, som han hade grundat i domkyrkan (DS 596). Det tredje brevet slutligen är från nyårsafton 1275, då Magnus skänkte gården Rölunda (Häggeby socken) till samma kanonikat (DS 606). Magnus ordval i julibrevet är oegentligt, eftersom han som lekman inte hade rätt att *grunda* ett kanonikat; den rätten tillkom ärkebiskopen, som i detta fall dessutom tycks ha utnyttjat den till att av de i juli donerade godsen göra två kanonikat, det femte och det sjunde, och att av Rölunda skapa ytterligare ett, det tionde. Vad det sist nämnda gäller, antyder 1344 års register dessutom att kung Magnus donationsbrev inte berättar hela sanningen. Enligt registret var det kung Magnus bror hertig Erik som grundade detta kanonikat genom att anslå Rölunda, vilket på intet sätt antyds i nyårsaftonens brev. Motsättningen kan kanske, som redan Erik Lönnroth gjort, förklaras med att Erik hade för avsikt att donera Rölunda men att han dog, innan donationen gjorts, och att Magnus fullbordade den, visserligen i sitt eget namn och till förmån för sitt eget kanonikat.

Donationsbrevens dateringar anger de tidigaste tidpunkter då de kanonikat som skulle finansieras med de anslagna godsen kan ha inrättats, men de säger inte exakt när kanonikaten tillkom, eftersom rätten att instifta en kyrklig tjänst, såsom redan nämnts, tillkom biskopen och inte en lekman. Det borde dock ha varit naturligt att få dem till stånd så snabbt som möjligt och de inrättades också enligt ärkebiskopskrönikan under biskop Folkes tid, vilket innebär att de samtliga bör ha tillkommit även i kyrkorättslig mening före hans död våren 1277.

Sannolikt hade arbetena på en ny katedral i köpstaden Östra Aros igångsatts redan innan det definitiva flyttningstillståndet kom 1270/71. Korpartiet, som imposant höjer sig över S:t Eriks källa och S:t Eriks torg, var den del av katedralen som först stod färdig (på 1340-talet). Den franska bokmålningen från 1448 på nästa sida visar hur ett kyrkobygge kunde gå till. Även där har man börjat med att färdigställa koret för att gudstjänst skall kunna hållas redan medan man bygger resten av kyrkan.

Uppsalakyrkan hade under Folkes tioåriga ledning – först som ärkedjäkne och domkapitlets talesman under den långa sedisvakansen och sedan som ärkebiskop – genomgått en kraftfull utveckling. Flyttningsbeslutet hade blivit definitivt, domkyrkobygget i Östra Aros hade på allvar kommit igång, den formella flyttningen hade genomförts och antalet ledamöter i domkapitlet hade tredubblats. Att han spelat en avgörande roll för utvecklingen – kanske redan från 1250-talets början, då han utnämndes till förste innehavare av det nyinrättade ärkedjäknedömet – är uppenbart. Han hade genom släktskap med den makt-

havande Folkungaätten redan från början de rätta politiska kontakterna, och han bör under de studieår han förmodligen tillbringade Paris ha blivit förtrogen med såväl tidens teologiska idéströmningar som de stora kontinentala kyrkornas organisation och de gotiska stilideal som präglade de nya katedralerna.

En lika viktig förutsättning för den snabba utvecklingen var uppenbarligen, att kronan, representerad av den nya maktägande familjen, Folkungaätten, var villig att medverka till att ge den svenska kyrkan – och då inte bara Uppsalakyrkan – en organisatorisk styrka som var jämförbar med de kontinentala kyrkornas.

Om skälen till villigheten kan vi egentligen bara spekulera, eftersom de motiveringar som de bevarade aktstyckena anför är de konventionella fraser som samtiden väntade sig i sådana sammanhang och som, även om de kanske svarar mot ett uppriktigt kristligt sinnelag hos utfärdaren, knappast ger en rättvisande bild av alla hans skäl. Ett typiskt exempel på dessa formuleringar finns i det donationsbrev som kung Magnus på sin kröningsdag den 24 maj – pingstdagen – år 1276 utfärdade för domkyrkan och i vilket han till den skänkte 2 markland i Väsby (i Munsö socken), »eftersom det är värdigt och även hedervärt, att vår helga moder kyrkan hedras i allt av alla Kristi trogna, men likväl rikligare av dem som i rikare mått blivit delaktiga av nåd och ära» (*Quoniam dignum est pariter et honestum ut sacrosancta mater ecclesia ab omnibus Christi fidelibus, amplius tamen ab his qui plus gracie assecuti sunt pariter et honoris, in omnibus honoretur*) (DS 612).

Forskarna har genom åren gärna spekulerat över de verkliga skälen, och de har allmänt ansett att framför allt kung Magnus rikliga donationer 1275–76 till såväl Uppsalakyrkan som andra biskopskyrkor i riket bör ses i samband med att han under denna tid konsoliderade den maktposition han vunnit i kamp mot brodern, kung Valdemar, och att de var ett sätt för honom att förvärva kyrkans stöd. På samma vis skulle det kunna antas att kung Valdemars tidigare donationer hade liknande politiska biavsikter. Vidare har det antagits att kronan haft ett intresse av att de olika biskopskyrkorna fick utbyggda och starka domkapitel, så att dessa kunde bidra till den administrativa stabiliteten i riket, garantera kungamakten nödvändig tillgång på erfarna, bokligt skolade män och vid behov erbjuda försörjningsmöjligheter för män i makthavarens omgivning.

Kung Magnus 1276.

Kyrkan får andligt frälse

Två dagar efter sin kröning, som ägt rum i den förfallna domkyrkan i (Gamla) Uppsala, utfärdade kung Magnus i köpstaden Östra Aros, dit ärkesätet ju både formellt och praktiskt redan överförts, ett till hela den svenska kyrkan riktat brev, vari han försäkrade biskoparna att han avsåg att »så snart möjligt skilja

På sin kröningsdag den 24 maj 1276 utfärdade kung Magnus detta gåvobrev till Uppsala kyrkan på jord i Väsby på Munsön i Mälaren. Sigillen, som inklusive kungens nu bortfallna, ursprungligen varit åtta visar att rikets sju biskopar varit närvarande vid kröningen. (DS 612) Foto: Kurt Eriksson, Riksarkivet.

kyrkomännens och kyrkornas rättigheter från kronans», att frita kyrkan från den krigstjänst biskoparna var skyldiga att göra, och att – frånsett testamentsrätten, som krävde särskilda överläggningar med rikets stormän – efterkomma vad påven i ett tidigare brev krävde i fråga om kyrkans domsrätt (DS 613; påvens tidigare brev är möjligen DS 577, augusti 1274).

Det generella privilegiebrev för kyrkan som han därigenom ställde i utsikt utfärdade han först fem år senare, vid drottning Helvigs kröning i Söderköping den 29 juli 1281 (DS 725). Därigenom utformades definitivt den skattefrihet för kyrkan

som uppenbarligen redan de facto delvis existerade genom tidigare kungliga medgivande i enskilda ärenden. Alla kyrkor och kyrkliga personer togs i kungens beskydd, och all deras egendom, lös eller fast, vare sig den hörde till domkyrkor eller sockenkyrkor och vare sig den brukades av brytar, landbor eller nybyggare befriades från all kunglig rätt och alla kungliga avgifter som på folkspråket kallades skeppsvist, spannamale, ättargäld, ledungslama och annat. Friheten gällde för den jord som kyrkan för tillfället hade, inte för den jord den i framtiden kunde komma att förvärva. Biskoparna tillerkändes också rätt att av sina underlydande uppbära de böter som annars skulle ha tillfallit kungen.

Genom detta stora privilegiebrev, som är känt i tre exemplar – utfärdade för domkapitlen i Uppsala, Strängnäs och Linköping – sattes i allt väsentligt slutpunkten för den svenska medeltidskyrkans etableringsfas. Mer än 400 år efter den första kända missionsframstöten – Ansgars besök på Birka år 829 – och nästan exakt tvåhundra år efter Gregorius den VII:s brev till den svenske kungen med uppmaningar till honom att söka det evigt goda, att visa prästerna och särskilt biskoparna vördnad och lydnad och att giva tionde åt prästerskapet, kyrkan och de fattiga (år 1080, DS 25) hade den svenska kyrkan fått en ställning som motsvarade den som kyrkorna på kontinenten hade.

Genom privilegiebrevet jämställdes också kyrkans män vad gällde deras relationer till kronan i allt väsentligt med de världsliga stormännen, vilkas förhållanden till kronan reglerats genom den året innan utfärdade Alsnö stadga, som bl.a. gav dem som ville tjäna kungen och hans män till häst, d.v.s. med beriden rusttjänst, skattefrihet för deras jord. Privilegiebrevet motiverar visserligen inte skattefriheten för kyrkans män annat än med mycket allmänna motiveringar om att vi måste »sätta allt vårt hopp till den hösta treenighetens försyn» (*omnem spem nostram ad solam principaliter referamus summe prouidenciam trinitatis*) och att kungen »blott genom hans (Guds) nåd hitintills befriats från mäktiga fiender och åtskilliga lömska anslag» (*a potentibus inimicis et uariis insidiis ipsius sola gracia sumus actenus liberati*) (DS 725), men bakom den bör ha legat tanken att på samma sätt som ryttarna genom sin rusttjänst tjänade kronan och riket i dess

kamp mot inre och yttre fiender så tjänade kyrkans män kungen, stormännen och alla rikets övriga inbyggare genom sina gudstjänster och sina förböner inför den högste.

Besluten från Alsnö hus och Söderköping vittnar om att de ledande i Sverige idémässigt såg på samhället på samma sätt som deras likar ute i Europa gjorde. Även om de feodala inslagen i tankebyggnaden i Sverige aldrig drevs till sin spets, skapades på 1270- och 1280-talen förutsättningarna för ett samhälle som svarade mot bilden av den feodala pyramiden, där det stora folkflertalet – de arbetande, *laboratores* – genom sitt arbete försörjde de två övre skikten – kyrkans män, de bedjande, och krigarna, *oratores* och *bellatores*; de två senare gruppernas uppgifter var att med bön och med vapen försvara och skydda samhället och dess invånare från allt ont. Den världsliga makten ställde medlen för uppgifternas genomförande till förfogande och åtog sig att med det världsliga svärdet här på jorden försvara och upprätthålla rätt och ordning, kyrkans representanter däremotåtog sig att genom gudstjänst, bön och själavård bereda mänskligheten frälsning.

Litteratur

DS = *Diplomatarium suecanum* 1. Stockholm 1829.

SRS = *Scriptores rerum sueciarum* 3. Uppsala 1876.

Carl Göran Andræ, *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid*. Uppsala 1960. (Särsk. s. 80–82, 111, 124 ff., 135, 137 f.)

Gunnar Bolin, *Stockholms uppkomst. Studier och undersökningar rörande Stockholms förhistoria*. Uppsala 1933 (Särsk. s. 141 f.)

Ann Catherine Bonnier, »Gamla Uppsala kyrka», *Kyrkorna i Uppland*. Uppsala 1992.

H Brulin »Några feldaterade påvebref», *Bidrag till Sveriges medeltidshistoria, tillegnade C. G. Malmström*. Uppsala 1902.

Yngve Brilioth, *Den senare medeltiden 1274–1521* (*Den svenska kyrkans historia*). Stockholm 1941.

Göran Dahlbäck, »Stad och land – en studie av förhållandet mellan medeltidsstäderna Uppsala och Stockholm och deras närmaste omland», *Scandia* 1978.

Göran Dahlbäck, *Uppsala domkyrkas godsinnehav med särskild hänsyn till perioden 1344–1527*. Stockholm 1977. (Särs. s. 55–59.)

Det medeltida Sverige 1:1 (s. 56–59), 1:2 (s. 195, 247) 1:3 (s. 216), 1:4 (s. 115). Stockholm 1972, 1984, 1982 resp. 1974.

Olle Ferm, »Från Östra Aros till Uppsala. Uppsala under tidig medeltid», *Uppsala stads historia* 7. Uppsala 1986.

Jarl Gallén, »De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet», *Historisk tidskrift för Finland* 1967.

Tönnes Kleberg, *Medeltida Uppsalabibliotek* 1: *Biskop Siward av Uppsala och hans bibliotek*. Uppsala 1968.

Kjell Kumlien, *Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätes flyttning*. Stockholm 1967.

Kjell Kumlien, »Sveriges kristnande i slutskedet – spörsmål om vittnesbörd och verklighet», *Historisk tidskrift* 1962. (Särsk. s. 263–269.)

Kjell Kumlien, *Västerås till 1600-talets början* (*Väster-*

ås genom tiderna 2). Västerås 1971. (Särsk. s. 65 ff.)

Lars-Olof Larsson, »Kyrkans tionde och kronans», *Scandia* 1966.

Göran Lindahl, »Uppsala domkyrka», *Kyrkorna i Uppland*. Uppsala 1992.

Bertil Nilsson, »Kyrkobyggande i Uppsala», *Kyrkorna i Uppland*. Uppsala 1992.

Sigurd Rahmqvist, »Gamla Uppsala by – Upplands största», *Uppsala stads historia* 7. Uppsala 1986.

Jerker Rosén, »De sekulära domkapitlenas tillkomst», *Svensk teologisk kvartalskrift* 1940.

Jerker Rosén, *Kronoavsöndringar under äldre medeltid*. Lund 1949.(Särsk. s. 30, 137, 144.)

Herman Schück, »Det augustinska kanikesamfundet vid Skara domkyrka», *Västergötlands fornminnesföreningstidskrift* 1983–84.

Herman Schück, *Ecclesia Lincopensis. Studier om medeltidskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*. Stockholm 1959. (Särsk. s 209 ff., 217, 223, 253 ff., 649, 651.)

Herman Schück, »Kring år 1232 i Linköpings domkyrkas historia», *Östergötland* 1983/84.

Nils Sundquist, *Östra Aros. Stadens uppkomst och dess utveckling intill år 1300* (*Uppsala stads historia* 1). Uppsala 1953.

Knut B. Westman, *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s*. Stockholm 1915. (Särsk. s. 44, 58, 131 ff., 171 f., 173, 285.)